

Explaining and Analyzing the Functions of Nonverbal Communication in Ninth and Tenth Grade Persian Language Textbooks Based on Piaget's Theory of Cognitive Development

Nafiseh Irani¹ , Milad Movahedirad*

1. *Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Languages, Farhangian University, Tehran, Iran. E-mail: n.iranii@cfu.ac.ir*

2. **Corresponding author**, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Languages, Farhangian University, Tehran, Iran. E-mail: m.movahedirad@cfu.ac.ir

ABSTRACT

Article type:
Research Article

Keywords:
Ninth Grade, Nonverbal Communication, Persian Language Textbooks, Piaget's Theory of Cognitive Development, Tenth Grade.

Background and Objectives: The present study aims to conduct a comparative analysis of the representation of nonverbal communication in Persian language textbooks of the first period of secondary education (corresponding to the consolidation stage of formal operational thinking) and the second period (corresponding to the stabilization and deepening stage of formal operational thinking), grounded in Piaget's theory of cognitive development. Given the broad scope of the concept of nonverbal communication, this research concentrates on the most frequently recurring examples within these two grades. **Methods:** This study employs a qualitative content analysis method. The categories of nonverbal communication examined include physical appearance, facial expressions and eye behavior, vocalics, and haptics. **Findings:** The findings reveal that the content of these textbooks follows an intelligent, internal developmental trajectory that is aligned with the sequential order of Piagetian stages. In the first secondary period (Grade 9), nonverbal cues are predominantly more concrete, tangible, and serve a descriptive function, which corresponds to the cognitive abilities of adolescents on the threshold of the formal operational stage—a phase that still relies heavily on concrete observations. In contrast, in the second secondary period (Grade 10), we observe the emergence of highly abstract, symbolic, multi-layered, and

paradoxical signs. Comprehending these requires more advanced cognitive abilities characteristic of the middle and late formal operational stage, including deductive reasoning, metaphorical thinking, and the understanding of philosophical concepts.

Conclusion: The observed progression from concrete-descriptive cues in Grade 9 to abstract-symbolic cues in Grade 10 indicates that curriculum planners have exercised considerable pedagogical sensitivity in aligning instructional content with adolescents' cognitive capabilities.

Cite this Article: Irani, N & Movahedirad, M. (2026). Explaining and Analyzing the Functions of Nonverbal Communication in Ninth and Tenth Grade Persian Language Textbooks Based on Piaget's Theory of Cognitive Development. *The Journal of Theory and Practice in Teachers Education*, x(x), -. <https://doi.org/10>

Extended Abstract (between 700 and 1200 words. Line spacing for the text is single)**Introduction**

Nonverbal communication, as a fundamental dimension of human interaction, plays a vital role in conveying meanings, emotions, and attitudes. This type of communication, which encompasses a wide range of signals including physical appearance, facial expressions, eye behavior, body movements, vocalics, and haptics, often exerts an influence that is more profound and far-reaching than words alone. In educational contexts, particularly in language textbooks, the representation of these nonverbal elements significantly affects students' social, emotional, and interpretive development.

Piaget's theory of cognitive development, as one of the most influential frameworks in developmental psychology, provides a valuable tool for analyzing this issue. Piaget delineates four distinct stages of intellectual development, ranging from sensorimotor thinking to abstract and hypothetical-deductive reasoning. According to this theory, adolescence coincides with the transition to the formal operational stage, during which the capacity for abstract thinking, hypothetical-deductive reasoning, and engagement with possible and hypothetical problems emerges. However, this capacity does not appear suddenly and completely; rather, it gradually matures and deepens throughout adolescence. The first period of secondary education corresponds to the initial consolidation stage of formal operational thinking, while the second period represents the deepening and stabilization of these operations.

Research Question(s)

The fundamental questions of this research are as follows:

1. What are the most frequently used types of nonverbal communication in the Persian language textbooks of Grades 9 and 10?
2. Based on Piaget's theory, what are the most important qualitative differences in the representation of types of nonverbal communication between the first secondary period textbooks and the second secondary period textbooks?
3. What differences and similarities are observed in the reflection and functions of nonverbal communication between the Persian textbooks of Grades 9 and 10?

Literature Review

Research on nonverbal communication in literary and mystical texts has been conducted by several scholars. Daneshgar (2007) in an article entitled "The Role of Nonverbal Communication in Rumi's Storytelling" and Elamaei (2011) in an article entitled "The Quran from Another Perspective: Examining Nonverbal Communication in the Quran and Psychological Teachings" investigated this phenomenon in Rumi's Masnavi and the Holy Quran. Razi and Hajati also examined a story by Hoda Haddadi in an article entitled "Analysis of Nonverbal Communication Signs in the Story of Two Friends."

Mahmoudi et al. (2016) in an article entitled "Nonverbal Communications in the Narratives of Tarikh-e Beyhaqi," Shojari and Shahali Ramesheh (2019) in an article entitled "Decoding Nonverbal Communication Signs in Kalileh and Demneh," and Mohseni and Movahedirad (2024) in an article entitled "Nonverbal Communication in Tabaqat al-Sufiyya" have conducted research in this field. Das-Zarrin et al. (2024) in an article entitled "Nonverbal Communications in the Innovative Persian and Turkish Poems of Shahriar" and Motaghi and Jamali (2024) in an article entitled "Analysis of Nonverbal Communications in Nizami's Haft Gonbad" have also examined the role of nonverbal communication in literary works.

Despite these studies, no research has yet conducted a systematic and comparative analysis of nonverbal communication in Persian secondary school textbooks based on Piaget's theory of cognitive development, and this research gap justifies the necessity of the present study.

Methodology

The present research was conducted using qualitative content analysis method. In this study, the Persian language textbooks of Grades 9 and 10 of secondary school were selected as the research population. The aim was to identify, classify, and analyze the instances and functions of various types of nonverbal communication present in the poems and texts of these two textbooks.

In the first stage, the entire content of the Persian textbooks of Grades 9 and 10 was carefully studied, and all sentences, phrases, poems, and stories that in some way referred to one of the components of nonverbal communication

were extracted. Due to the breadth of the topic and the limited applicability of this subject in the Persian textbooks of the first and second secondary periods, only the recurring and frequently used instances were examined, and then the extracted instances were categorized based on the types of nonverbal communication.

The data collection tools in this research were researcher-made note-taking forms and content analysis checklists based on the eight dimensions of nonverbal communication and the components of Piaget's cognitive development. Thus, after extracting all instances of nonverbal communication, each semantic unit was coded based on one of the components of nonverbal communication. The codes were then classified into main categories. In the next stage, the function of each type of nonverbal communication was analyzed based on Piaget's theory.

Results

The findings of the research indicate that the representation of nonverbal communication from Grade 9 to Grade 10 follows a coherent developmental trajectory. In the Grade 9 textbook, which corresponds to the initial consolidation stage of formal operations, nonverbal signs are predominantly concrete, tangible, and descriptive in function. These signs primarily serve an illustrative role and help students recognize and label emotional states or social intentions in relatively unambiguous contexts.

In the domain of physical appearance, in Grade 9 the body is represented as a tool of physical action with direct and observable outcomes. In Grade 10, this representation becomes metaphorical and ontological, with body parts transforming into metaphors for abstract concepts such as destiny, human dignity, sin, and salvation.

In the domain of facial expressions and eye behavior, in the first secondary period the gaze functions as a narrative action and provides clear information about internal states. In Grade 10, the gaze operates as a psychoanalytic scene, and the face becomes an arena for the manifestation of multi-layered and sometimes contradictory psychological tensions.

In the domain of vocalics, in the first secondary period vocal recreation is used to create imagery and make the text more objective and tangible. In the

second secondary period, sound is employed as a symbolic weapon and sounds transform into socio-ideological symbols. "The roar of lions" symbolizes authentic and lasting authority, while "the howling of dogs" symbolizes pretentious and contemptible individuals who have only a transient impact.

In the domain of haptics, in the first secondary period affective touch is evident, which directly and physically expresses interpersonal emotions (affection, love, play). This action is a concrete manifestation of childlike affection that blurs the boundary between caress and play. In the second secondary period, ritual-symbolic touch is evident, which transcends the realm of personal relationships and becomes a ritual act for expressing respect for completely abstract concepts (such as justice, courage, history).

Discussion

The findings of this research demonstrate that the Persian textbooks of Grades 9 and 10, through the purposeful selection of instances of nonverbal behaviors, reflect a developmental pattern. In Grade 9 (the threshold of formal operations), the extracted codes are predominantly focused on "individual self-knowledge," internal dimensions of identity, control of negative emotions (such as anger and regret), and an outward-looking (afaqi) perspective toward the presence of the Creator, which aligns with the psychological needs at the beginning of this period. In Grade 10 (the consolidation and deepening of formal operations), the content focus shifts toward "social identity," overarching concepts of patriotism, sacrifice, martyrdom, modesty, and humility (an inner-looking or anfosi perspective), and body parts transform into metaphors for philosophical and ethical concepts.

This developmental pattern is fully consistent with Piaget's theory. From the perspective of developmental psychology, since the capacity for abstract thinking gradually deepens throughout adolescence, presenting more concrete signs in Grade 9 prevents the creation of inappropriate cognitive load. Conversely, exposing Grade 10 students to paradoxes and complex symbols activates their meta-abstract thinking and enhances their emotional and social literacy.

Conclusion

The observed progression from concrete-descriptive signs in Grade 9 to abstract-symbolic signs in Grade 10 indicates that curriculum planners have exercised considerable pedagogical sensitivity in aligning instructional content with adolescents' cognitive capabilities. This structure confirms that nonverbal communications in the Persian textbooks of Grades 9 and 10 not only function as tools for conveying semantic messages but also serve as a platform for enhancing cognitive abilities and laying the groundwork for the formation of students' individual and social identity.

Ethical Considerations

All authors contributed equally to the conceptualization of the article and writing of the original and subsequent drafts.

All authors have read and agreed to the published version of the manuscript.

Data Availability Statement

Not applicable.

Declaration of Generative AI and AI-assisted technologies in the writing process

During the preparation of this work, the author(s) used translation and language editing tools in order to improve the writing. After using these tools, the author(s) reviewed and edited the content as needed and take(s) full responsibility for the content of the publication.

Conflict of Interest

The authors declare no conflict of interest.

Funding

This research was supported by the Research Vice-Chancellor of Farhangian University.

Acknowledgements

The authors would like to thank the Research Vice-Chancellor of Farhangian University for their spiritual support and cooperation in conducting this research. The authors also thank the respected reviewers for their constructive and scientific feedback.

تبیین و تحلیل کارکردهای ارتباط غیرکلامی در کتب فارسی پایه نهم و دهم متوسطه بر اساس نظریه رشد شناختی پیاژه

نفیسه ایرانی^۱، میلاد موحدی راد^{۲*}

۱. گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه فرهنگیان، دانشکده ادبیات و زبان‌ها، تهران، ایران. رایانامه: n.iranii@cfu.ac.ir

۲. نویسنده مسئول، استاد مدعو دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران. رایانامه: m.movahedirad@cfu.ac.ir

چکیده

پیشینه و اهداف: پژوهش حاضر با هدف انجام تحلیل تطبیقی بازنمایی ارتباط غیرکلامی در کتاب‌های فارسی دوره اول متوسطه (مطابق با مرحله تثبیت تفکر عملیات صوری) و دوره دوم متوسطه (مطابق با مرحله تثبیت و تعمیق تفکر عملیات صوری)، بر اساس نظریه رشد شناختی پیاژه انجام شده است. **روش‌ها:** این پژوهش با روش تحلیل محتوای کیفی به بررسی کتاب‌های فارسی پایه نهم و دهم پرداخته است. کل محتوای متنی و تصویری این دو کتاب، چارچوب نمونه‌گیری را تشکیل داد و بر مصادیق پرسامد ارتباط غیرکلامی تمرکز شد. ابزار پژوهش کدگذاری محقق‌ساخته بر اساس طبقه‌بندی‌های معتبر ارتباط غیرکلامی بود. **یافته‌ها:** یافته‌ها نشان می‌دهد که بازنمایی ارتباط غیرکلامی از پایه نهم به دهم دارای سیر تحولی منسجمی است. در کتاب پایه نهم، که با مرحله تثبیت اولیه عملیات صوری مطابقت دارد، نشانه‌های غیرکلامی عمدتاً عینی، ملموس و مبتنی بر کارکرد توصیفی هستند. این نشانه‌ها عمدتاً نقش تصویرگری دارند و به دانش‌آموزان کمک می‌کنند تا حالات عاطفی یا نیت اجتماعی را در بافت‌های نسبتاً بدون ابهام تشخیص و برچسب‌گذاری کنند. در مقابل، کتاب پایه دهم که نمایانگر مرحله تعمیق و استحکام عملیات صوری است، تغییر آشکاری به سوی بازنمایی‌های غیرکلامی انتزاعی، نمادین، چندلایه و حتی پارادوکسیکال نشان می‌دهد. این نشانه‌های پیشرفته، نیازمند مهارت‌های شناختی سطح بالاتر از جمله استدلال قیاسی، تفکر استعاره‌ای، انعطاف‌پذیری تفصیری، و توانایی مواجهه با ابهام هستند. **نتیجه‌گیری:** سیر مشاهده‌شده از نشانه‌های عینی-توصیفی در پایه نهم تا نشانه‌های انتزاعی-نمادین در پایه دهم نشان می‌دهد که برنامه‌ریزان درسی در هم‌راستاسازی محتوای آموزشی با توانایی‌های شناختی نوجوانان، حساسیت آموزشی قابل‌توجهی داشته‌اند.

نوع مقاله: پژوهشی

واژه‌های کلیدی:

ارتباط غیرکلامی، پایه دهم، پایه نهم، کتاب‌های فارسی، نظریه رشد شناختی پیاژه.

استناد به این مقاله: ایرانی، نفیسه، موحدی‌راد، میلاد (۱۴۰۵). تبیین و تحلیل کارکردهای ارتباط غیرکلامی در کتب فارسی پایه نهم و دهم متوسطه بر اساس نظریه رشد شناختی پیاژه. *نظریه و عمل در تربیت معلم*، X(X)، -.

مقدمه

ارتباطات، ستون فقرات تعاملات انسانی و زیربنای جامعه‌پذیری و انتقال فرهنگ به شمار می‌رود. ارتباط را به عبارتی یک فرایند یا فراگرد دانسته‌اند؛ چراکه «از مفهوم فراگرد برمی‌آید که ارتباط پدیده‌ای ایستا نیست؛ اجزا و عناصر درونی آن دارای کنش‌های متقابل هستند و هر یک بر دیگری تأثیر می‌گذارد و از دیگری تأثیر می‌پذیرد؛ بنابراین به طور مداوم در حال تغییر است» (محسنیان راد، ۱۳۸۹: ۵۷). «این پدیده پیچیده تنها به کلام محدود نمی‌شود، بلکه بخش عظیمی از آن را ارتباطات غیرکلامی تشکیل می‌دهد که گاه حتی رساتر و تأثیرگذارتر از واژه‌ها عمل می‌کند» (آرژیل، ترجمه فرجی، ۱۳۷۸: ۱۲).

ارتباط غیرکلامی به کلیه پیام‌هایی گفته می‌شود که فرد علاوه بر کلام و گفتار، آن را مبادله می‌کند و از نمودهای آن می‌توان به طرز پوشش، طرز ایستادن، حرکات چهره، اشارات اندامی و زمان و مکان و مانند آن‌ها اشاره کرد. دنیای رفتارهای غیرکلامی یکی از مهم‌ترین بخش‌های ارتباطات فردی است (فرهنگی، ۱۳۷۳: ۲۷۲-۲۷۳). بیشتر جنبه‌های رفتارهای غیرکلامی ریشه در زبان و فرهنگ دارند و «به همان ترتیب که عناصر زبانی فرهنگی فراگرفته می‌شوند، آن‌ها نیز کسب می‌شوند، به جز معدودی از رفتارهای غیرکلامی جهانی که عمده‌تاً در بیان احساسات نقش دارند. مفاهیم فرهنگی اغلب در قالب حرکات بدنی یا حالت‌های مشخصی از صورت شکل می‌گیرد و بر حسب ویژگی‌های فرهنگی متغیرند؛ مثلاً رفتار غیرکلامی خاص که برای کودکان مناسب است، ممکن است مناسب بزرگ‌سالان نباشد» (جهانگیری، ۱۳۷۸: ۲۶).

ارتباط کلامی که با دو نمود «گفتار» و «نوشتار» خود را نشان داده، همواره مورد توجه پژوهشگران بوده است، به ویژه نمود نخستین آن یعنی «گفتار» از زمانی که علم «زبان‌شناسی» به وجود آمده، مورد بررسی همه جانبه قرار گرفته است. از سوی دیگر، افراد برای انتقال مفاهیم و ایجاد ارتباط و نشان دادن عواطف و احساسات، پیام‌ها و افکار خود، همیشه نمی‌توانند از طریق کلام، نیازهای خود را برآورده کنند؛ بلکه گاهی باید با توجه به شرایط و موقعیت‌های به وجود آمده از کارکرد ارتباط غیرکلامی نیز بهره ببرند. «ارتباط غیرکلامی» که به نظر می‌رسد، سابقه و قدمت بیشتری نسبت به شاخه دیگر داشته باشد، کمتر بررسی شده است؛ هرچند عرصه شمول گسترده‌ای را در بر می‌گیرد.

بر اساس نظریه پیازه، نوجوانی هم‌زمان با ورود به مرحله عملیات صوری است که طی آن توانایی تفکر انتزاعی، استدلال فرضی-قیاسی و مسائل ممکن شکل می‌گیرد. با این حال، این توانایی به یکباره و به صورت کامل ظاهر نمی‌شود، بلکه در طول نوجوانی تدریجاً نضج می‌یابد و تعمیق پیدا می‌کند. مسئله اصلی این پژوهش آن است که آیا محتوای کتاب‌های درسی فارسی، به عنوان یک رسانه آموزشی کلیدی، این سیر تحول درونی را در درون مرحله عملیات صوری بازتاب می‌دهد یا خیر؟ به عبارت دیگر، آیا تفاوتی کیفی بین بازنمایی ارتباط غیرکلامی در کتاب‌های متوسطه اول (که مخاطبان آن در آستانه و اوایل این مرحله هستند) با متوسطه دوم (که مخاطبان آن در اواسط و اواخر این مرحله قرار دارند) وجود

دارد؟ این پژوهش در پی آن است تا با واکاوی این مسئله، درکی دقیق‌تر از انطباق محتوای درسی با دینامیک رشد شناختی نوجوان بر اساس نظریه پیازه به دست آورد.

پرسش‌های اساسی این پژوهش را می‌توان به صورت زیر دسته‌بندی کرد:

- انواع ارتباطات غیرکلامی پرکاربرد در کتب فارسی پایه نهم و دهم کدامند؟
- بر اساس نظریه پیازه، مهم‌ترین تفاوت‌های کیفی در بازنمایی انواع ارتباط غیرکلامی (ظاهر فیزیکی، چهره، رفتار آوایی، بساوایی) بین کتاب‌های فارسی متوسطه اول (مرحله نضج عملیات صوری) و متوسطه دوم (مرحله تعمیق کدام عملیات است؟
- چه تفاوت‌ها و شباهت‌هایی در بازتاب و کارکردهای ارتباطات غیرکلامی بین کتب فارسی پایه نهم و دهم مشاهده می‌شود؟

اهداف و ضرورت پژوهش

«اهمیت ارتباط غیرکلامی در آن است که این رفتارها به مراتب، بیشتر از ارتباط کلامی، افکار، احساسات و عواطف شخص را انتقال می‌دهد؛ زیرا فرد کمتر توانایی کنترل کردن آن‌ها را دارد. مردم اغلب تلاش می‌کنند تا احساسات خود را از طریق کنترل ارتباطات و رفتارهای کلامی خود مخفی نگه دارند؛ اما تلاش برای این پنهان‌کاری معمولاً بیهوده و بی‌نتیجه است، زیرا احساسات واقعی در رفتارهای غیرکلامی فرد، نمود پیدا می‌کند.» (وود، ترجمه فیروزبخت، ۱۳۷۹: ۲۸۴).

همچنین با توجه به اهمیت فزاینده ارتباطات غیرکلامی در شکل‌دهی به ادراکات و تعاملات اجتماعی، و نقش حیاتی کتاب‌های درسی به عنوان ابزار اصلی آموزش و تربیت در نظام آموزشی، بررسی نحوه بازتاب و کارکردهای این نوع ارتباطات در محتوای آموزشی نوجوانان از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. کتاب‌های فارسی پایه نهم و دهم، به عنوان دو پایه مهم و مبنایی در دوره متوسطه اول و دوم، نقشی کلیدی در پرورش هویت فردی و اجتماعی دانش‌آموزان ایفا می‌کنند. علی‌رغم مطالعات متعدد در زمینه ارتباطات غیرکلامی، تحقیقات کمتری به طور خاص به تحلیل عمیق و کمی و کیفی مصادیق و کارکردهای این پدیده در کتب درسی فارسی متوسطه پرداخته‌اند. این خلأ پژوهشی، لزوم انجام تحقیقی جامع در این زمینه را توجیه می‌سازد. علاوه بر این؛ پژوهش حاضر از چند منظر دارای ضرورت و اهمیت است. از منظر نظری، این مطالعه گستره نظریه پیازه را تعمیق می‌بخشد و از منظر کاربردی، یافته‌های آن یک راهنمای عملی برای سطوح بندی محتوای آموزشی در اختیار مؤلفان و معلمان قرار می‌دهد. بدین ترتیب که مشخص می‌کند چگونه می‌توان محتوا را از انتزاع تدریج به سوی انتزاع پیشرفته (مفاهیم کاملاً نمادین و فلسفی) در متوسطه دوم سوق داد. این امر از ایجاد بار شناختی نامناسب جلوگیری کرده و به بهینه‌سازی فرآیند یادگیری مطابق با توانایی‌های در حال تحول نوجوان کمک شایانی می‌کند. هدف این مقاله معرفی، طبقه‌بندی و تحلیل انواع ارتباطات غیرکلامی در کتب فارسی نهم و دهم متوسطه بر

اساس نظریه رشد شناختی پیازه است تا نشان داده شود که چگونه زبان بدن می‌تواند کارکردهایی چون تأکید کردن و جانشین شدن را در کنار عناصر کلامی بازگو کند.

پیشینه پژوهش

درباره ارتباطات غیرکلامی در کتب فارسی تا کنون پژوهشی انجام نشده است؛ اما در زمینه ارتباط غیر کلامی در آثار دیگر نویسندگان پژوهش‌هایی انجام شده که به آن‌ها اشاره می‌شود:

دانشگر (۱۳۸۶) در مقاله‌ای با عنوان «نقش ارتباطات غیر کلامی در داستان‌پردازی مولانا»، علمایی (۱۳۹۰) در مقاله‌ای با عنوان «قرآن از نگاه دیگر: بررسی ارتباط غیرکلامی در قرآن و آموزه‌های روانشناسی» ارتباط غیر کلامی در مثنوی مولانا و قرآن کریم را بررسی کرده‌اند. رضی و حاجتی نیز در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل نشانه‌های ارتباط غیر کلامی در داستان دو دوست» داستانی از هدی حدادی را بررسی کرده‌اند. محمودی و همکاران (۱۳۹۵) در مقاله‌ای با عنوان «ارتباط‌های غیر کلامی در روایت‌های تاریخ بیهقی»، شجری و رامشه (۱۳۹۸) در مقاله‌ای با عنوان «رمزگشایی نشانه‌های ارتباط غیرکلامی در کلیله و دمنه» و محسنی و موحدی راد (۱۴۰۳) در مقاله‌ای با عنوان «ارتباط غیر کلامی در طبقات‌الصوفیه» پژوهش‌هایی در این زمینه انجام داده‌اند.

داس‌زرین و همکاران (۱۴۰۳) نیز در مقاله‌ای با عنوان «ارتباطات غیرکلامی در اشعار بدیع و نوآورانه فارسی و ترکی شهریار» به نقش ارتباطات غیرکلامی در پذیرش شعر شهریار از سوی مخاطبان پرداخته‌اند و متقی و جمالی (۱۴۰۳) در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل ارتباطات غیرکلامی در منظومه هفت گنبد نظامی» این مهم را در منظومه هفت گنبد نظامی جست‌اند.

روش

روش پژوهش حاضر از نوع تحلیل محتوا بوده و با رویکرد کیفی انجام شده است. در این مطالعه، کتاب‌های فارسی پایه نهم و دهم متوسطه به عنوان جامعه پژوهش انتخاب شده‌اند. هدف، شناسایی، طبقه‌بندی و تحلیل مصادیق و کارکردهای انواع ارتباطات غیرکلامی موجود در اشعار و متون این دو کتاب بوده است.

بنابراین در مرحله نخست (شناسایی و استخراج مصادیق) کل محتوای کتاب‌های فارسی نهم و دهم مورد مطالعه دقیق قرار گرفت و تمامی جملات، عبارات، اشعار و داستان‌هایی که به نحوی به یکی از مؤلفه‌های هشت‌گانه ارتباط غیرکلامی (شامل ظاهر فیزیکی، اشاره و حرکت، چهره و رفتار چشمی، رفتار آوایی، فضا و بوم‌پایی، بساوایی (لمس و تماس بدنی)، محیط و زمان) اشاره داشتند، استخراج گردیدند. با توجه به گستردگی موضوع و محدودیت بهره‌وری این موضوع در کتب فارسی متوسطه اول و دوم، به

مصادیق تکرار شده و کاربرد اکتفا شد و سپس مصادیق استخراج شده بر اساس انواع ارتباطات غیر کلامی دسته‌بندی شدند.

ابزار گردآوری داده‌ها در این پژوهش، فرم‌های فیش‌برداری و چک‌لیست‌های تحلیل محتوای محقق ساخته بر اساس ابعاد هشت‌گانه ارتباط غیر کلامی و مؤلفه‌های رشد شناختی پیازه بوده است. به این صورت که پس از استخراج تمام مصادیق ارتباط غیر کلامی، هر واحد معنایی (جمله، مصرع یا عبارت) بر اساس یکی از هشت مؤلفه ارتباط غیر کلامی کدگذاری گردید. سپس کدها در طبقات اصلی دسته‌بندی شدند. در مرحله بعد، کارکرد هر نوع ارتباط غیر کلامی (مانند تأکید، جانشینی، تکمیل و...) بر اساس نظریه پیازه تحلیل شد. برای افزایش دقت، ۲۰٪ از داده‌ها توسط پژوهشگر دوم مجدداً کدگذاری شد و ضریب توافق بین کدگذاران ۰/۸۴ محاسبه گردید.

چارچوب نظری پژوهش

۱. انواع ارتباط غیر کلامی

ارتباطات غیر کلامی تنوع گسترده‌ای دارد و «انواع آن بر اساس مؤلفه‌های هشتگانه ارتباط غیر کلامی شامل موارد زیر می‌شود:

۱-۱. **ظاهر فیزیکی:** ظاهر هر فردی، معرف هویت فردی و اجتماعی اوست. ما در نخستین برخورد با هر فرد، قبل از آنکه با او گفتگو کنیم و با آرا و عقاید و سلیقه او آشنا شویم، بر اساس ظاهر او، او را قضاوت می‌کنیم. در همان برخورد اول، ممکن است از او خوشمان بیاید یا برعکس، احساس ناخوشایندی نسبت به او پیدا کنیم.

۲-۱. **اشاره و حرکت:** حرکات رساتر از واژه‌ها حرف می‌زنند مثل تکان دادن سر، روبوسی کردن، نشستن، برخاستن و...

۳-۱. **چهره و رفتار چشمی:** چهره، گویای احساسات، حالات و نگرش‌های انسان است و ما را در هدایت و تنظیم تعامل با دیگران یاری می‌رساند.

۴-۱. **رفتار آوایی:** از شنیدن صدا، لحن و نحوه بیان، مکث، سکوت، گویش و لهجه افراد اطلاعاتی مانند سن، جنسیت، وضع جسمانی، قابل اعتماد بودن، اندوه و غم را می‌توان دریافت.

۵-۱. **فضا و بوم‌پایی:** از نحوه استفاده انسان‌ها از فضا و دخل و تصرف در آن پیام‌هایی مانند مشارکت، تجاوز و تهاجم به دست می‌آید.

- ۶-۱. **بساوایی:** موقعیت و فرهنگ هر جامعه‌ای رفتارهای بساوایی آن جامعه مانند دست دادن، در آغوش گرفتن را شکل می‌دهد.
- ۷-۱. **محیط:** تمامی رفتارهای اجتماعی در محیط فیزیکی رخ می‌دهد، گاهی این محیط عمداً توسط افراد سهیم مرتب می‌شود.
- ۸-۱. **زمان:** عبارت است از چگونگی ادراک، استفاده، مطالعه، ساختار و واکنش ما به پیام‌های مربوط به زمان.

۲. کارکرد ارتباطات غیر کلامی

کارکرد ارتباطات غیر کلامی و نقش آن‌ها را در ارتباط میان افراد، می‌توان به صورت زیر دسته‌بندی کرد:

۲-۱. **کامل کردن پیام کلامی:** برخی پیام‌های غیر کلامی، «همراه و هماهنگ با پیام‌های کلامی هستند، پیام غیر کلامی می‌تواند یک پیام کلامی را کامل کند» (برکو، ۱۳۹۶: ۱۲۵). یعنی پیام غیر کلامی با کامل کردن پیام کلامی، موجب روشنی و شفاف شدن آن می‌شود؛ چنان‌که وقتی دست کسی را می‌فشاریم، همراه با بیان این جمله که «من نسبت به شما ارادت دارم.» تأثیر این پیام کلامی، بیش‌تر خواهد بود.

۲-۲. **جانشینی:** گاهی پیام‌های غیر کلامی به جای پیام‌های کلامی فرستاده می‌شوند و حرکات بدنی و ارتباط‌های غیر کلامی، جانشین پیام‌های گفتاری می‌شوند. «پایین آوردن سر» به جای واژه «بله» یا «بالا بردن سر» به جای واژه «نه»، «دست تکان دادن» به جای «سلام» یا «خدا حافظ»، نمونه‌هایی از این گونه حرکات غیر کلامی هستند.

۲-۳. **تکذیب کردن:** «برخی پیام‌های غیر کلامی به جای کامل کردن پیام کلامی، آن را نقض و یا تکذیب می‌کند و یا مغایر با آن است» (ریچموند و مک کروسکی، ترجمه موسوی و عبدالله‌پور، ۱۳۸۸: ۹۲). برای مثال، استادی که به دانشجویش، فرصت پرسش از موضوعی را داده است، مرتب به ساعتش نگاه می‌کند که با این کار خود به او گوشزد می‌نماید که وقت کافی برای صحبت کردن با او را ندارد.

۲-۴. **تکرار کردن:** گاهی پیام‌های غیر کلامی، به نوعی تکرار پیام‌های زبانی است؛ به نظر می‌رسد که این‌گونه پیام‌ها، برای تأکید پیامی است که بر زبان آورده‌ایم؛ مثلاً، هنگامی که کسی را دعوت به سکوت می‌کنیم، در همان حال، با گذاشتن انگشت خود بر روی دهان، بر این درخواست تأکید می‌کنیم.

۲-۵. **کنترل کردن:** معمولاً ما همراه با انتقال پیام‌های کلامی، که خود سازمان‌یافته و کنترل شده هستند، از حرکات دیگری مانند سر تکان دادن یا نگاه کردن به نشانه‌ی تأیید و یا تغییر آهنگ صدا و یا کوتاه و بلند کردن تَن صدا، تلاش می‌کنیم موقعیت ارتباطی که در آن قرار گرفته‌ایم را کنترل کنیم.

۲-۶. **تأکید کردن:** «در این نوع کارکرد، از پیام غیرکلامی برای تأکید مطلبی استفاده می‌شود که قصد بیان آن را داریم یا برای آن به کار می‌رود که توجه مخاطب را به آن چه می‌گوییم، جلب کنیم؛ مثل زدن بر شانه کسی که در هنگام صحبت کردن ما، رویش را به سمت دیگری چرخانده است؛ و نیز سکوتی که سخنران در میان صحبت‌های خود دارد، برای جلب توجه بیشتر مخاطبان به گفته‌های خود است» (ریچموند و مک‌کروسکی، ترجمه موسوی و عبدالله‌پور، ۱۳۸۸: ۹۴-۹۵).

۳. مراحل رشد شناختی پیاژه

پیاژه چهار مرحله رشد شناختی در کودکان را مطرح کرد که عبارتند از: ۱. مرحله حسی-حرکتی (از تولد تا دو سالگی)؛ ۲. مرحله پیش عملیاتی (از ۲ تا ۷ سالگی)؛ ۳. مرحله عملیات عینی (از ۷ تا ۱۱ سالگی)؛ ۴. مرحله عملیات صوری یا انتزاعی (از ۱۱ سالگی به بعد).

از نظر پیاژه، رشد شناختی کودکان از لحظه تولد تا سن ۱۸ ماهگی در مرحله رشد شناختی حسی-حرکتی قرار دارد. در این مرحله از رشد شناختی، توانایی شناختی کودکان بر پایه فعالیت‌های حسی و حرکتی قرار دارد. در مرحله حسی-حرکتی رشد شناختی با فعالیت‌هایی که عمدتاً پاسخ‌ها بازتابی هستند، آغاز می‌شود و در پایان این مرحله کودکان قدرت‌های شناختی بسیاری مانند توانایی بازنمایی ذهنی و توانایی درک ثبات اشیا را به دست می‌آورند. «در نظریه شناختی پیاژه دومین مرحله رشد شناختی مرحله پیش عملیاتی است. این مرحله از رشد شناختی سنین ۲ تا ۷ سالگی را در بر می‌گیرد. از نظر پیاژه یکی از ویژگی‌های مهم مرحله پیش عملیاتی وجود حالت خودمرکزبینی است. در مرحله رشد شناختی پیش عملیاتی کودکان نمی‌توانند از ابعاد مختلف به موضوعی که برای آن‌ها اتفاق افتاده است، توجه کنند. حالت خود مرکزبینی سبب می‌شود که کودکان در این مرحله نوعی ناتوانی در

تصور نمودن این موضوع داشته باشند که موقعیت‌ها و اشیاء از نظر دیگران به چه صورت به نظر می‌رسند. (وادزورث، ترجمه صالحی فدردی و یزدی، ۱۳۷۸: ۶۱).

در نظریه شناختی پیازه فرض می‌شود کودکانی که در سنین ۷ تا ۱۱ سالگی قرار دارند از نظر شناختی در مرحله عملیات عینی قرار دارند. از نظر پیازه کودکانی که در این مرحله قرار دارند توانایی انجام عملیات ذهنی مختلفی را دارا هستند. پیازه اعتقاد دارد که مهم‌ترین ویژگی در مرحله عملیات عینی ناتوانی کودکان در رسیدن به تفکر انتزاعی است و وجود چنین ناتوانی سبب می‌شود کودکانی که در این مرحله از رشد شناختی قرار دارند قدرت کافی در فرضیه‌پردازی نداشته باشند. زیرا آن‌ها تنها می‌توانند پیرامون پدیده‌های عینی اظهار نظر کنند. در نظریه رشد شناختی پیازه مرحله عملیات رسمی یا صوری مرحله عملیات انتزاعی هم نامیده می‌شود. در نظریه رشد شناختی پیازه فرض می‌شود نوجوانانی که در سنین ۱۲ الی ۱۸ سالگی قرار دارند در این مرحله از رشد شناختی قرار دارند. از نظر پیازه نوجوانانی که در این مرحله از رشد شناختی قرار دارند علاوه بر توانایی‌هایی که کودکان در مراحل قبلی رشد شناختی آنها را کسب نموده‌اند می‌توانند در برابر موقعیت‌ها و یا مسائل مختلفی که با آن‌ها روبه‌رو می‌شوند به صورت انتزاعی رشد نمایند و دارا بودن این نوع قدرت تفکر سبب می‌شود که آنان قدرت فرضیه‌پردازی بیشتری را در مقایسه با کودکانی که در مراحل پایین‌تر رشد شناختی قرار دارند، داشته باشند» (همان: ۷۰-۶۶).

شایان ذکر است که پیوند میان رفتارهای غیرکلامی و مراحل رشد شناختی پیازه، موضوعی است که در پژوهش‌های بین‌المللی نیز مورد توجه قرار گرفته است. به‌عنوان مثال، Feldman (1982) در مجموعه‌ای از پژوهش‌ها نشان داده است که توانایی رمزگشایی و رمزگذاری نشانه‌های غیرکلامی با سطوح مختلف تحول شناختی همبستگی دارد. همچنین Bart و Miller (1986) به‌طور تجربی نشان دادند که الگوهای رفتاری غیرکلامی نوجوانان در مرحله عملیات صوری، با نوع استدلال آن‌ها ارتباط معناداری دارد. این یافته‌ها، اهمیت بررسی کارکردهای ارتباط غیرکلامی در محتوای آموزشی متناسب با سطوح رشد شناختی را بیش از پیش آشکار می‌سازد.

یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که بازنمایی هدفمند و سطح‌بندی‌شده ارتباط غیرکلامی در کتاب‌های درسی، می‌تواند به‌عنوان مصداقی عینی از پیوند نظریه و عمل در تربیت معلم تلقی شود؛ چراکه مؤلفان با آگاهی از نظریات رشد شناختی (پیاژه)، محتوایی متناسب با توانمندی‌های در حال تحول نوجوانان طراحی کرده‌اند. این امر، مؤید آن است که تربیت معلم کارآمد، نیازمند بازخوانی مستمر نسبت میان دانش نظری و کاربرست عملی آن در بافت‌های آموزشی است (تقی‌زاده، ۱۴۰۵).

یافته‌ها

۱. ارتباط غیر کلامی در کتب متوسطه نهم و دهم

۱-۱. ظاهر فیزیکی:

چنانکه گفته شد، حرکت اندام‌ها شامل کلیه اشاره‌ها، حرکات سر، رفتار چشم، حرکات بدن، بازوها، پاها، دست‌ها و انگشتان می‌شود که به گفتگوی کلامی ما شفافیت می‌بخشد و آن را هدایت می‌کند و از این طریق می‌توان احساسات را انتقال داد و معانی پنهان را القا کرد. در متوسطه اول آنچه مشهود است؛ بازنمایی عینی و کارکردگرا، بر پایه نظریه پیازه است. ویژگی محوری آن نیز، نمایش بدن به مثابه ابزار کنش فیزیکی با نتایج مستقیم و قابل مشاهده، این بازنمایی با سطح نخستین عملیات صوری هم‌خوانی دارد که در آن نوجوان هنوز برای درک پدیده‌ها نیاز به اتکا بر مشاهدات عینی و روابط علی ساده دارد. بدن یک مکانیسم است که کنش و واکنش را ممکن می‌سازد. از مصادیق بارز آن، این بیت پروین اعتصامی است: «گه از دیوار سنگ آمد که از در / گهم سر پنجه خونین شد گهی سر» (فارسی هفتم: ۶۱). در این بیت، سر و پنجه صرفاً اجزایی فیزیکی هستند که نتیجه یک برخورد خشونت‌بار را روایت می‌کنند. هیچ معنای نمادین یا عاطفی فراتر از خود آسیب فیزیکی حمل نمی‌کنند اما در پایه دهم همین بازنمایی، استعاره و هستی‌شناختی پیش می‌رود. از ویژگی محوری آن تبدیل اعضای بدن به استعاره‌هایی برای مفاهیم انتزاعی چون تقدیر، کرامت انسانی، گناه و رستگاری است. از منظر روانشناختی رشدی پیازه، این نگاه با مرحله پیشرفته عملیات صوری مطابقت دارد که در آن نوجوان قادر به «تفکر درباره تفکر» است و می‌تواند از بدن به عنوان یک نماد برای کاوش در مفاهیم فلسفی و اخلاقی استفاده کند. در فارسی پایه دهم می‌خوانیم: «دلا معاش چنان کن که گر بلغزد پای / فرشته‌ات به دو دست دعا نگه دارد» (فارسی دهم: ۴۹). پای نماد کل مسیر زندگی و اعمال انسان است. «لغزیدن» استعاره از خطا و گناه، و «دست» فرشته نماد لطف و حمایت الهی است. این بیت یک منظومه نمادین کامل می‌سازد که درک آن مستلزم عبور از ظاهر فیزیکی به باطن معنایی است.

۱-۱-۱. سر:

در کتب فارسی نهم و دهم، ظاهر فیزیکی یکی از پربسامدترین مصادیق ارتباط غیر کلامی است. از آنجا که نوجوان در این سن در بحران شناخت هویت است، ارتباط غیر کلامی با محوریت ظاهر فیزیکی (سر، دست، پا و چشم و...) بیشتر نمود یافته است. وقتی به مصادیق به کار رفته در این مورد دقت می‌کنیم به شکل چشم‌گیری با مفاهیم و اشعار حماسی روبرو هستیم؛ خواه این حماسه شناخت خود به عنوان «من» فردی و جمعی باشد و خواه «من» اجتماعی و ارزش پاسداری از مام میهن. واژه سر یا برای فدا شدن در

راه وطن و یا جدا شدن بر تن دشمن وطن به کار می‌رود و خودآگاه ذهنی نوجوان با این رفتار غیر کلامی آماده شناخت مفهوم وطن و ایثارگری می‌گردد. در کتاب فارسی پایه نهم با توجه به مصادیق یافت‌شده به علت شرایط سنی و لزوم شناخت خود فردی، درونی‌تر است و من نهفته در شعر آگاهانه پنهان است و در کتاب فارسی دهم، این مفهوم اجتماعی و آشکارتر شده است. سر به عنوان محور و مرکز فکر و اندیشه بیشتر مطرح می‌شود و حرکت از بیداری فردی و برداشتن سر از خواب جهالت برای شناخت خود و خدای خود (در شعر سعدی از فارسی نهم) به بیداری اجتماعی و زدن گردن ستمگر و فدا شدن برای وطن (خاصه با پربار شدن اشعار شاهنامه) ادامه می‌یابد و مفاهیم شهادت و خفت و خواری دشمنان وطن، پر رنگ‌تر می‌شود. در زیر نمونه‌هایی از کارکرد غیر کلامی «سر» در فارسی نهم و دهم آمده است:

«خبرت هست که مرغان سحر می‌گویند	آخر ای خفته سر از خواب جهالت بردار؟» (فارسی نهم: ۱۳)
«ندانی که ایران نشست من است؟	جهان سر به سر زیر دست من است» (همان: ۶۱)
«همه سر به سر تن به کشتن دهیم	از آن به که کشور به دشمن دهیم» (همان: ۶۱)
«به لطف بخوان و مران از درم	ندارد به جز آستان سـرم» (همان: ۱۱۰)
«در بر من ره چو به پایان برد	از خجلی سر به گریبان برد» (فارسی دهم: ۱۴)
«سر و زر و دل و جانم فدای آن یاری	که حق صحبت مهر و وفا نگه دارد» (همان: ۴۹)
«تنم گر بسوزی، به تیرم بدوزی	جدا سازی ای خصم سر از تن من» (همان: ۸۴)
«جز از جام توحید هرگز نوشم	زنی گر به تیغ ستم گردن من» (همان: ۸۴)
«بدو گفت خندان که نام تو چیست	تن بی سرت را که خواهد گریست؟» (همان: ۹۹)
«پیاده ندیدی که جنگ آورد	سر سرکشان زیر سنگ آورد؟» (همان: ۹۹)
«چو آمد خروشان به تنگ اندرش	بجنبید و برداشت خود از سرش» (همان: ۱۰۶)
«جولقی‌ای سر برهنه می‌گذشت	با سر بی مو چو پشت طاس و طشت» (همان: ۱۱۵)

جدول تحلیلی (۱) کارکرد غیر کلامی رفتار «سر» در دو پایه

نمونه	رفتار غیر کلامی	پیام	کارکرد
۱	به گریبان بردن سر	شرمساری	جانشینی
۲	سر را فدای یار کرد	جان نثاری	جانشینی
۳	سر از تن جدا کردن	شهادت	جانشینی
۴	گردنم را به تیغ ستم بزن	شجاعت	تاکیدی
۵	تن بی سرت را که می‌گریذ؟	خفت و خواری دشمن	جانشینی
۶	سر سرکشان زیر سنگ آورد	خفت و خواری دشمن	تاکیدی
۷	برداشت خود از سر	کشف راز	تاکیدی
۸	سر بی مو	شباهت	جانشینی
۹	سر از خواب جهالت بردار	غفلت	جانشینی
۱۰	سر به سر زیر دست من است	سیادت	جانشینی
۱۱	همه سر به سر تن به کشتن دهیم	فدا شدن	جانشینی
۱۲	ندارد به جز آستانت سرم	پناه	جانشینی

۱-۲. دست:

ارتباط غیرکلامی دست به تبع سر نیز، در کتاب فارسی دهم نقشی آگاهانه برای مفاهیم ایثار و از خودگذشتی در راه وطن است. بسامد استفاده از این عضو بدن در کتاب فارسی در بخش اشعار حماسی فردوسی و خاطرات اسرای سرافراز ما در هشت سال جنگ تحمیلی تاکید بر مفهوم از جان گذشتن (دست از جان شستن) است. همچنین در کنایاتی کم‌بسامد مثل «دست کسی گرفتن» (کمک کردن) و «دست کسی شکستن» (ناتوان شدن) به کار رفته است.

برخلاف این، در کتاب نهم در خاطرات ماری کوری (فارسی نهم: ۳۷) یکی دو بار برای خودشناسی و تفهیم مضمون «شناخت و اینکه چقدر می‌توانیم و می‌شود»؛ بنا شده است و بسامد بالایی ندارد.

در زیر نمونه‌هایی از کارکرد غیرکلامی «دست» در فارسی نهم و دهم آمده است:

«وقتی موفق شدم حروف را درست با انگشتان هجی کنم روزی معلم مرا به گردش برد و دستم را زیر شیر آب قرار داد. همانطور که مایع خنک روی دستم می‌ریخت، کلمه آب را روی دستم هجی کرد» (فارسی نهم: ۳۷)	
«چند بار با خنده و خوشحالی دست‌هایم را به طرف بهمن تکان داد» (فارسی دهم، ۲۱)	
«پشت پنجره ایستاده بود و میله‌های آهنی را با دست‌هایم می‌فشرد» (همان: ۲۲)	
«روی هرکس انگشت حرس‌الخمینی (پاسدار) می‌گذاشتند او را با پای خودش می‌بردند و چهار دست و پا و با چهره‌ای خونین و مالین بر می‌گرداندند» (همان: ۹۱)	
«همی تبغ و ساعد ز خون بود لعل	خروشان دل خاک در زیر نعل» (همان: ۹۷)
«به گرز گران دست برد اشکبوس	زمین آهنین شد سپهر آبنوس» (همان: ۹۹)
دست من بشکسته بودی آن زمان	چون زدم من بر سر آن خوش‌زبان» (همان: ۱۱۵)
«به لطف ما را دست گیر و به کرم پای دار» (همان: ۱۵۱)	

جدول تحلیلی (۲) کارکرد غیر کلامی رفتار «دست» در دو پایه

نمونه	رفتار غیر کلامی	پیام	کارکرد
۱	تکان دادن دست‌ها	سلام و احترام	جانشینی
۲	فشاردن میله‌ها با دست	اضطراب	جانشینی
۳	چهار دست و پا رفتن	شکجه	جانشینی
۴	خون چکیدن از دست	زخمی شدن	جانشینی
۵	دست گرفتن سلاح	آماده شدن برای جنگ	جانشینی
۶	شکسته شدن دست	پشیمانی	جانشینی
۷	دستگیری	هدایت	جانشینی
۸	هچی کردن بر دست	آموزش	جانشینی

۳-۱-۱. پا:

ارتباط غیر کلامی عضو پا در فارسی دهم غالباً بر دو مفهوم «احترام و تکریم» و «قدرشناسی» بنا شده است. بدین معنا که با فاصله گرفتن از غرور (من کاذب) در درس چشمه و سنگ و پا گذاشتن بر نفس در حکایت ابوسعید و شعر حافظ به حقیقتی بزرگ می‌رسد (تقویت حقیقت من). حال آنکه در فارسی نهم این موضوع با افعالی تحکمی مانند (مکن) و مضامینی چون (از سر به پا آمدن) و سقوط زود هنگام مطرح می‌شود. استفاده از این موضوع برای دوپایه متفاوت و شرایط روانی جدا در کتاب فارسی نهم و دهم جالب توجه است. در زیر نمونه‌هایی از کارکرد غیر کلامی «پا» در فارسی نهم و دهم آمده است:

«در فکر رستنم، پاسخ بداد کرم	خلوت نشسته‌ام زین روی منحنی» (فارسی نهم: ۲۲)
پای چو در راه نهاد آن پسر	پویه همی کرد و درآمد به سر» (همان: ۶۴)
«پایش از آن پویه درآمد ز دست	مهر دل و مهره پشتش شکست» (همان: ۶۴)
«مکن کاری که بر پا سنگت آید	جهان با این فراخی تنگت آید» (همان: ۱۱۰)

«گشت یکی چشمه ز سنگی جدا غلغله زن، چهره نما، بادپا» (فارسی دهم، ۱۳)
«چهار زانو مثل آدم‌های بزرگ با ادب و اخم کرده روی قالیچه نشستند» (همان: ۲۱)
«دلا معاش چنان کن که گر بلغزد پای فرشته‌ات به دو دست دعا نگه دارد» (همان: ۴۹)
«معرف برپای خاست و گفت: خدایش بیامرزد که هر کسی از آنجا که هست یک گام فراتر آید» (همان: ۸۳)
«بگذار گرد و خاک قدم‌هایت را بگیریم» (همان: ۱۳۶)
«حیران و سرگردان و مدهوش و پای‌کشان، چپ و راست می‌رفت و در فراز و نشیب می‌دوید تا گرفتار شد» (همان: ۱۷)

جدول تحلیلی (۳) کارکرد غیر کلامی رفتار «پا» در دو پایه

نمونه	رفتار غیر کلامی	پیام	کارکرد
۱	بادپایی چشمه	غرور	جانشینی
۲	چهار زانو نشستن	ادب	جانشینی
۳	لغزش پا	گناه کردن	جانشینی
۴	یک گام فراتر آمدن	تقرب جستن	جانشینی
۵	خاک قدم کسی گرفتن	تکریم کردن او	جانشینی
۶	منحنی نشستن	انفعال	جانشینی
۷	پویه کردن	غرور	جانشینی
۸	پایش از آن پویه درآمد ز دست	زخم برداشتن	جانشینی
۹	بر پا سنگت آید	به سختی افتادن	جانشینی
۱۰	پای‌کشان	تلاش با تمام وجود	جانشینی

۴-۱-۱. سایر اعضای بدن (مانند زبان، دهان، مو، گوش و کمر)

حضور پراکنده رفتار غیر کلامی سایر اعضای بدن در کتاب فارسی دهم نیز ادامه همان مضامین وطنی و تأکید غیر مستقیم و چندباره آن است. مصادیق پراکنده (برای هر عضو یک مثال) در این زمینه،

نشان‌دهنده بسامد ظاهر فیزیکی در کتاب فارسی دهم و القای مفهوم گسترده «من» در این کتاب است. منی که می‌تواند هم در ارتباط با فرد و هم موازی با اجتماع رشد کند و پرورش بیابد. نکته‌ای که در کتاب فارسی نهم، کمتر بدان توجه شده است و این کم‌توجهی عامدانه برای آمادگی روان فردی دانش‌آموزان و انتقال مفهوم خودشناسی فردی به خودشناسی اجتماعی است. در زیر نمونه‌هایی از کارکرد غیرکلامی «سایر اعضای بدن مانند زبان، دهان، مو، گوش و کمر» در فارسی نهم و دهم آمده است:

«ستودن نداند کس او را چو هست	میان بندگی را ببايدت بست» (فارسی نهم: ۱۰)
«زهی گویا ز تو کام و زبانم	تویی هم آشکارا هم نهانم» (فارسی دهم، ۱۰)
«گه به دهان بر زده کف چون صدف	گاه چو تیری که رود بر هدف» (همان: ۱۳)
«آب اجل که هست گلوگیر خاص و عام	بر حلق و بر دهان شما نیز بگذرد» (همان: ۴۱)
«چو سهراب شیر اوژن او را بدید	بخندید و لب را به دندان گزید» (همان: ۱۰۵)
«چون من گشایم ز سر مو شکن	ماه ببیند رخ خود را به من» (همان: ۱۳)
«لیک چنان خیره و خاموش ماند/ کز همه شیرین سخنی گوش ماند» (همان: ۱۴)	

جدول تحلیلی (۴) کارکرد غیرکلامی سایر اعضای بدن در دو پایه

نمونه	رفتار غیر کلامی	پیام	کارکرد
۱	صدا زدن	مدح و ستایش	جانشینی
۲	کف آمدن به دهان	برملا شدن راز	جانشینی
۳	گلوگیر شدن	مرگ	جانشینی
۴	گزیدن لب	تعجب	جانشینی
۵	باز کردن مو	کمال زیبایی	تأکیدی
۶	همه وجودش گوش شد	تسلیم کمال دیگری	تأکیدی
۷	میان بستن	آمادگی	جانشینی

۵-۱. مصنوعات و ابزار آلات:

حضور و بروز کم‌بسامد مصنوعات به عنوان مجموعه‌ای از ظاهر فیزیکی در ارتباطات غیرکلامی، در دو کتاب فارسی نهم و دهم، بار دیگر بر حضور «من» و تاکید بر دایرهٔ مباحث فردی و اجتماعی آن است. این مفهوم بدنی، در کتاب فارسی دهم در ۱ نمونه و در کتاب فارسی نهم در ۳ مورد بازتاب یافته است. مهم‌تر آنکه موارد برجسته شده در پایهٔ نهم بر محوریت دروس خودشناسی و دوست‌یابی و تأثیر آن بر سرنوشت انسان است و مفاهیمی چون انفعال و خودپرستی و تشخیص راه درست از نادرست را بیان می‌کند.

«این همه نقش عجب بر در و دیوار وجود	هر که فکرت نکند نقش بود بر دیوار» (فارسی نهم: ۱۳)
«آینه چون نقش تو بنمود راست	خود شکن آینه شکستن خطاست» (همان: ۲۵)
«مپیچ از ره راست بر راه کج	چو در هست حاجت به دیوار نیست» (همان: ۲۶)
«تا خ غم عشقت آویخته در دامن	کوته‌نظری باشد رفتن به گلستان‌ها» (فارسی دهم: ۵۷)

جدول تحلیلی (۵) کارکرد غیر کلامی مصنوعات و ابزار در دو پایه

نمونه	رفتار غیر کلامی	پیام	کارکرد
۱	خار در دامن آویختن	سختی و ملامت کشیدن	جانشینی
۲	نقش بردیوار (عکس) بودن	انفعال	جانشینی
۳	شکستن آینه	خود پرستی	جانشینی
۴	درب	تشخیص درست	جانشینی

۱-۲. چهره و رفتار چشمی:

یکی از راه‌هایی که با آن می‌شود با دیگران ارتباط غیرکلامی برقرار کرد حرکات چهره است؛ تا آن‌جا که ارسطو «بیش از همه در خصوص چهره تجربه و بررسی داشته و می‌گوید که میان چهرهٔ انسان با روح او رابطهٔ تنگاتنگی وجود دارد و می‌توان با علایم موجود در چهرهٔ انسان و حالات و شکل ظاهری قیافه به ماهیت درونی انسان پی‌برد» (افراخته، ۱۳۹۹: ۷). از چهرهٔ افراد می‌توان به احساسات متفاوتی چون: عشق، نفرت، نابوری، مهربانی و... پی‌برد. انسان نگرش‌ها و حالت‌های خود را از این طریق منتقل می‌کند. «چهره گویاترین کانال ابزار عواطف است و این عواطف را می‌توان بر حسب جنبه‌هایی چون خوشایند بودن یا ناخوشایند بودن و سطح برانگیختگی تقسیم‌بندی کرد. با این همه برون‌فکنی‌های چهره نیز در

انواع مجزاً جای دارند؛ مثلاً در شادی، غم، شگفتی، خشم و... (آرژیل، ترجمه فرجی، ۱۳۷۸: ۱۳۸) و «اگر تظاهرات چهره‌ای و بیاناتی که به کار برده می‌شوند با هم‌دیگر تناسب نداشته باشند پیام مهمی برای یادگیرندگان ارسال می‌گردد. یکی از نکات اساسی در ارسال پیام‌ها هم‌خوانی تظاهرات چهره‌ای متناسب با پیام است؛ مثلاً اگر می‌خواهید نکته‌ای را به شوخی بیان کنید باید سعی شود بین بیان و تظاهرات چهره‌ای تناسبی برای نشان دادن این که حرف شما شوخی است و جدی نیست، برقرار شود» (دیمیک، ترجمه اسماعیلی، ۱۳۸۵: ۵۷). در زیر نمونه‌هایی از کارکرد غیرکلامی «چهره و رفتار چشمی» در فارسی نهم و دهم آمده است:

«روی بر خاک نهاد و گفت: الهی! غریبم و بی پدر و مادر، اسیرم و دست شکسته» (فارسی نهم: ۸۴)
«گشاده‌روی و خندان باش که خدای تعالی، گشاده‌روی و آسان‌گیر را دوست دارد» (همان: ۹۲)
«همه ستارگان آهسته به من لبخند می‌زنند» (همان: ۱۳۱)
«به بینندگان آفریننده را/ نبینی مرنجان دو بیننده را» (همان: ۱۰)
«چو در وقت بهار آبی پدیدار/ حقیقت پرده برداری ز رخسار» (فارسی دهم، ۱۰)
«ریش بر می‌کند و می‌گفت ای دریغ/ کافتاب نعمتم شد زیر میغ» (همان: ۱۱۵)
«الهی فضل خود را یار ما کن/ ز رحمت یک نظر در کار ما کن» (همان: ۱۰)
«بالای پله‌ها ایستاده بود و بر و بر نگاه می‌کرد» (همان: ۲۱)
«چشم‌های خواب‌آلود و حیرت‌زده خود را باز کرده و محو تماشا شده بود» (همان: ۲۱)
«میان راه یک مرتبه ایستاد و با نگاهی تند و تیز به بنا و دیوار سفید خیره شد» (همان: ۲۷)
«چنان ننگش آمد ز کار هجیر/ که شد لاله رنگش به کردار قیر» (همان: ۱۰۴)
«رها شد ز بند زره موی او/ درفشان چو خورشید شد روی او» (همان: ۱۰۶)
«دگر ره چنان شد هنر آشکار/ کز آن خیره شد دیده روزگار» (همان: ۱۱۰)

در متوسطه اول، نگاه به عنوان کنشی روایی است. ویژگی محوری این بخش از ارتباطات غیرکلامی با توجه به دیدگاه پیازه حاکی از این است که نگاه و چهره، پیش‌برنده ساده طرح داستان هستند و اطلاعاتی روشن درباره حالات درونی ارائه می‌دهند و تحلیل روانشناختی رشدی این بازنمایی را برای نوجوانی مناسب می‌داند که تازه می‌آموزد و حالات چهره را با هیجانات پایه مرتبط می‌سازد. آن گونه

که در کتاب فارسی آمده است که «شبی در خدمت پدر نشسته بودم و همه شب دیده بر هم نبسته» (فارسی هفتم: ۱۷)، نگاه حاکی از تمرکز و انتظار است؛ هیجانی ساده و یک‌بعدی که بدون نیاز به تفسیر عمیق، قابل درک است. بر خلاف آن درپایه دهم، نگاه به مثابه صحنه‌ای روانکاوانه است و ویژگی محور سطح از بلوغ شناختی برای کردن است. نگاه و چهره، عرصه بروز تنش‌های روانی چندلایه و گاه متضاد هستند. این پیچیدگی، نوجوان را به تفسیر نشانه‌های غیرکلامی متعارض وادار می‌کند؛ مهارتی پیشرفته که مستلزم درک «ناسازها (پارادوکس‌ها)» در سطوح بالای عملیات صوری است. «بدو گفت خندان که نام تو کیست/ تن بی سرت را که خواهد گریست» (فارسی دهم: ۹۹). «خنده» در این بیت، نه نشانه شادی، که نماد شهامتِ مرگ‌آگاه، تحقیرِ مرگ، و تلخیِ تقدیر است. از مهم‌ترین رفتارهای غیرکلامی و پربسامد در دو کتاب فارسی در دو پایه نهم و دهم، چهره و رفتار چشمی است. از آنجا که تغییرات جسمانی و جنسی در این مقطع زمانی مسئله مهم تربیتی و روانی است، مفهوم چشم و رفتارهای آن به مراتب برجسته می‌شود. در کتاب فارسی نهم، این رفتار غیرکلامی، در ارتباط با آفاق و حضور پروردگار عالم در طبیعت نمود یافته (تأکید بر نگاه آفاقی) و در فارسی دهم، بر کشف زیبایی‌ها و لزوم مهربانی، حیا و تواضع جلوه‌گر شده است (تأکید بر نگاه انفسی). در پایه دهم با توجه به بارز شدن مسائل جسمانی بیش از پایه نهم، برجستگی مفهوم حیا و تواضع قابل تأمل است.

جدول تحلیلی (۶) کارکرد غیر کلامی چهره و رفتار چشمی در دو پایه

نمونه	رفتار غیر کلامی	پیام	کارکرد
۱	پرده‌برداری ز رخسار	کشف زیبایی	جانشینی
۲	ریش بر کنندن	حسرت خوردن	تأکیدی
۳	نظر در کار کسی کردن	عنایت کردن به او	تأکیدی
۴	بر و بر نگاه کردن	با تعجب توجه کردن	جانشینی
۵	محو تماشا شده بود	با دقت و لذت نگاه کردن	جانشینی
۶	با نگاهی تند خیره شدن	با تعجب و خشم نگاه کردن	جانشینی
۷	که شد لاله رنگش به کردار قیر	شرم و حیا	جانشینی
۸	درفشان شد چو خورشید روی اوی	زیبایی	جانشینی

۹	کز آن خیره شد دیده روزگار	حیرت	جانشینی
۱۰	روی بر خاک نهاد	تواضع و تسلیم	جانشینی
۱۱	گشاده روی و خندان باش	مهربانی	تاکیدی
۱۲	آهسته به من لبخند می‌زنند	مهربانی	تاکیدی
۱۳	مرنجان دو بیننده را	بصیرت	تاکیدی

۳-۱. رفتار آوایی:

مطالعه جنبه‌های ارتباطی صدا، ارتباط آوایی یا مطالعه زبان آوایی یا پیرا زبان نامیده می‌شود. «ویژگی‌های صدا و کاربردهای آن از جمله لهجه‌ای که با آن صحبت می‌کنیم و گویشی که به کار می‌بریم بر این موضوع که چطور پیام‌های کلامی به کار می‌روند تاثیر عمده‌ای می‌گذارند» (ریچموند و مک‌کروسکی، ترجمه موسوی و عبدالله‌پور، ۱۳۸۸: ۹۷-۹۸). پیرا زبان عبارت است از ارتباط صوتی بدون استفاده از کلمات که شامل نحوه تلفظ کلمات، لحن و درجه پیچیدگی جملات نیز است و صدا یکی از علایم غیربیانی، منعکس کننده عکس‌العمل درونی و حالت گوینده است و می‌تواند جهت تقویت مناسب برای پیام‌های بیانی کنترل و توسعه یابد. رسایی صدا نشان‌دهنده علاقه و توجه به شنونده است و عامل ارزشمندی در انتقال مطلوب پیام بیانی است. (افراخته و مدرسی، ۱۳۹۹: ۱۱). پیرا زبان «شامل نحوه تلفظ کلمات، لحن و پیچیدگی جملات است. اصوات ابزارهایی چند منظوره‌ای هستند که به دیگران می‌گویند چگونه سخنان و رفتار ما را تفسیر کنند» (وود، ترجمه فیروزبخت، ۱۳۷۹: ۳۳۰).

در متوسطه اول بازآفرینی آوایی برای خلق تصویر، از مهم‌ترین محورهای ارتباط غیرکلامی شمرده می‌شود. این ویژگی محوری که برای استفاده از بازسازی صدا در دنیای متن، با هدف عینی‌تر و ملموس‌تر کردن آن است با تحلیل روانشناختی رشدی پیازه کاملاً هماهنگ است و این مستقیماً به حساسیت شنیداری مخاطب متوسل می‌شود و درک را از مسیر تجربه حسی میسر می‌سازد. «برق از شوق که می‌خندد بدین سان قاه قاه؟» (فارسی هشتم: ۲۰). «قاه قاه» صرفاً تقلیدی آوایی از صدای خنده است و بار معنایی فراتر نمی‌افزاید اما در متوسطه دوم صدا به مثابه سلاح نمادین به کار می‌رود که ویژگی محوری آن صداها (نعره، عوعو، نوای شوق) به نمادهای اجتماعی-ایدئولوژیک تبدیل می‌شوند که جایگاه، شخصیت و ارزش افراد را در یک منظومه فکری مشخص تعریف می‌کنند. در تحلیل روانشناختی رشدی پیازه درک این نمادها مستلزم آن است که نوجوان بتواند یک سامانه ارزشی انتزاعی

(شجاعت/ ترس، اصالت/ پستی) را در ذهن خود بسازد و سپس مصادیق صوتی را در آن سامانه جای دهد. «در مملکت چو غرش شیران گذشت و رفت/ این عوعو سگان شما نیز بگذرد» (فارسی دهم: ۴۱). «غرش شیران» نماد اقتدار اصیل و ماندگار است، در حالی که «عوعو سگان» نماد افراد پرادعا و حقیر است که تأثیری گذرا دارند.

گوش از مهم‌ترین اعضای بدن انسان است و ارتباط صدا و وجود موسیقی در دنیای پیرامون انسان این کارکرد را عمیق تر می‌کند. دانش‌آموزان در پایه دهم این ارتباط صوتی را جدی تر دنبال می‌کنند و نمونه‌ها و بسامدهای بیشتر آن در کتاب فارسی دهم تأکیدی مستقیم بر این رفتار غیرکلامی است. وجود مفاهیمی چون دلاوری، ویله کردن بر دشمنان، اشتیاق برای دیدار امام و صدای آژیر و بمب در جنگ تحمیلی نگاه کلی و روان‌شناختی کتاب را بار دیگر نشان می‌دهد. «مأم وطن» از جای جای ارتباطات بدنی و غیرکلامی آشکار است و نویسندگان در فارسی دهم با انتخاب درست متن و انگشت نهادن بر موضوعاتی این‌چنینی به بعد روانی و عاطفی دانش‌آموزان در این دوران مهم آگاه بوده‌اند. این رفتار غیرکلامی ۱۱ بار در دو کتاب فارسی (با توجه به حجم کتاب) تکرار شده است و بیشترین بسامد را بعد از ظاهر فیزیکی در رفتارهای غیرکلامی کتاب‌ها دارد. در فارسی نهم (دو بار) با بحث کنترل خشم و احساسات منفی مثل پشیمانی و در فارسی دهم با غرور ملی، جنگ و دشمن‌شناسی همراه شده است. در زیر نمونه‌هایی از کارکرد غیرکلامی «رفتار آوای» در فارسی نهم و دهم آمده است:

«این کار مرا بسیار خشمگین می‌کرد و آن قدر فریاد می‌زدم که از حال می‌رفتم» (فارسی نهم: ۳۷)
«روباہ آہی کشید و گفت: زندگی من یک‌نواخت است» (همان: ۱۲۹)
«صدای زوزۀ آمبولانس‌ها و صدای هشدار حمله هوایی در هم آمیخته بود» (فارسی دهم، ۸۷)
«نعره برآورده فلک کرده، کر/ دیده سیه کرده شده پرده‌در» (همان: ۱۴)
«در مملکت چو غرش شیران گذشت و رفت/ این عوعو سگان شما نیز بگذرد» (همان: ۴۱)
«برو ای گدای مسکین در خانۀ علی زن/ که نگین پادشاهی دهد از کرم گدا را» (همان: ۴۴)
«چه زنم چو نای هر دم ز نوای شوق او دم/ که لسان غیب خوشتر بنوازد این نوا را» (همان: ۴۴)
«گه نعره زدی بلبل گه جامه دریدی گل/ با یاد تو افتادم از یاد برفت آن‌ها» (همان: ۵۷)
«شوریده‌ای که در آن سفر همراه ما بود نعره‌ای بزد و راه بیابان گرفت و یک نفس آرام نیافت» (همان: ۶۵)

«دوش مرغی به صبح می‌نالید/ عقل و صبرم ببرد و طاقت و هوش» (همان: ۶۵)
«خروش سواران و اسبان ز دشت/ ز بهرام و کیوان همی برگذشت» (همان: ۹۷)

جدول تحلیلی (۷) کارکرد غیر کلامی رفتار آوایی در دو پایه

نمونه	رفتار غیر کلامی	پیام	کارکرد
۱	صدای زوزه آمبولانس‌ها و...	جنگ	جانشینی
۲	کر کردن فلک	غرور	جانشینی
۳	غرش شیران	دلاوری	جانشینی
۴	صدای در	اصرار	جانشینی
۵	نواختن صدا یا دعا	ستایش	جانشینی
۶	نعره زدن بلبل	هجران و فراق	جانشینی
۷	نعره زدن شوریده در سفر	پیشانی	جانشینی
۸	نالیدن مرغ	عشق	جانشینی
۹	خروش سواران	دلاوری	جانشینی
۱۰	از خشم فریاد زدم	عصبانیت در لحظه	جانشینی
۱۱	آهی کشید و...	پشیمانی	تاکیدی

۴-۱. بساواایی:

این نوع از ارتباط از پیچیده‌ترین و صمیمی‌ترین نوع ارتباطات غیر کلامی است. نحوه لمس کردن، میزان لمس کردن و هدف از آن در نتیجه هنجارهای فرهنگی یک جامعه به وجود می‌آید. لمس کردن نیز گونه‌های متفاوتی مانند دست دادن، در آغوش کشیدن، بوسیدن سر و دست و بازو دارد. در متوسطه اول

لمس عاطفه‌ای مشهود است و این ویژگی محوری لمس‌ها بیانگر مستقیم و فیزیکی عواطف بین فردی (مهر، محبت، بازی) هستند.

در تحلیل روانشناختی رشدی پیاژه، این نوع لمس برای تقویت دلبستگی ایمن و درک رابطه بین عواطف و بیان فیزیکی آن‌ها طراحی شده است. «کژال لپ قرمز روناک را بوسید و آرام گاز گرفت» (فارسی هفتم: ۲۳)، این کنش، نمود عینی محبت کودکانه است که مرزی بین نوازش و بازی دارد. در متوسط دوم لمس آیینی-نمادین مشهود است و این ویژگی محوری لمس‌ها (بوسه) از حیطه روابط شخصی فراتر رفته و به کنشی آیینی برای ابراز احترام به مفاهیم کاملاً انتزاعی (مثل عدالت، شجاعت، تاریخ) تبدیل می‌شوند. در تحلیل روانشناختی رشدی این نوع بازنمایی، نوجوان را به جابه‌جایی احساس از یک شیء ملموس به یک نماد فرا می‌خواند که این اوج بلوغ شناختی در مرحله صوری است. «بگذار بوسه زنیم بر شمشیری که در دستان توست» (فارسی دهم: ۱۳۶). بوسه نه به فرد، که به شمشیر به عنوان نماد «عدالت»، «قدرت مشروع» و «دفاع از میهن» ابراز می‌شود. این نیازمند درکی کاملاً نمادین است.

۴-۱-۱. لمس کردن دوستانه - صمیمی

در این نوع از ارتباط، تفاوت‌های میان فرهنگی بیشتر مشهود است. تعامل‌کنندگان با احساسات خود نشان می‌دهند که چه میزان هم‌دیگر را دوست دارند و چه مقدار برای هم ارزشمندند. «ابتدایی‌ترین اشکال زندگی، برای تعامل با محیط اطراف منحصرأ به لمس کردن متکی بوده‌است. لمس کردن مؤثرترین ابزار برای انتقال بسیاری از احساسات و عواطف به شمار می‌رود و تماس بدنی نشان علاقه و پذیرش است» (ریچموند و مک کروسکی، ترجمه موسوی و عبدالله‌پور، ۱۳۸۸: ۲۹۸). و «افزایش تماس یکی از مهم‌ترین روش‌هایی است که افراد برای تشدید روابطشان مورد استفاده قرار می‌دهند» (وود، ترجمه فیروزبخت، ۱۳۷۹: ۳۲۷). بنابراین می‌توان گفت که «تماس بدنی اجتماعی‌ترین شکل ارتباط اجتماعی است. در روابط بین دوستان انواع گوناگونی از سلام و خوش‌آمدگویی و خداحافظی شامل دست دادن، بغل کردن، بوسه زدن بر گونه‌ها، تبریک و تهنیت مجاز است» (آرژیل، ترجمه فرجی، ۱۳۷۸: ۳۹۴).

۴-۱-۲. لمس کردن اجتماعی - مؤدبانه

در این مورد از ارتباط، تماس جسمانی برای آشنایی هر چه بیشتر و یا اظهار ادب و فروتنی در مقابل دیگران رخ می‌دهد. رعایت اصول میان شاگرد و استاد و همچنین پای‌بندی به اصول با دیگران در عرصه اجتماعی و فرهنگی انجام می‌پذیرد و این رفتارها نشان می‌دهد آداب خاص‌تری در لمس کردن افراد با منزلت اجتماعی بالا نیز هست. «پژوهش‌های ارتباطات بین اشخاص در مورد لمس افراد در مناظر عمومی

بیان‌کننده این واقعیت است که این عمل به پایگاه اجتماعی از جهات مختلف مانند پایگاه اجتماعی - اقتصادی، سن، نژاد و جنس بستگی دارد» (فرهنگی، ۱۳۷۳: ۳۰۵).

«گاهی لب‌های ایشان را هنگام حرف زدن لمس می‌کردم، اما چیزی نمی‌فهمیدم» (فارسی نهم: ۳۷)
«چون بدوم سبزه در آغوش من/ بوسه زند بر سر و بر دوش من» (فارسی دهم: ۱۳)
«نامه‌ای که روی دیگر نامه‌ها بود مال من است، آن را به سمتم گرفت و نامه را گرفتم و بوسیدم» (همان: ۹۱)
«بزد بر بر و سینۀ اشکبوس/ سپهر آن زمان دست او داد بوس» (همان: ۱۰۰)
«بگذار بوسه زنیم بر شمشیری که در دستان توست» (همان: ۱۳۶)
«تیمور لنگ گاه بر اسبی که لگام زرین داشت... از میدان جنگ به گورستان می‌رفت و سر فرود می‌آورد و مزار او را می‌بوسید» (همان: ۱۴۱)

جدول تحلیلی (۸) کارکرد غیر کلامی بساوایی در دو پایه

نمونه	رفتار غیر کلامی	پیام	نوع	کارکرد
۱	بوسه زند بر سر و بر دوش من	تکریم	اجتماعی	جانشینی
۲	نامه را گرفتم و بوسیدم	تکریم	دوستانه	جانشینی
۳	زمان دست او داد بوس	تکریم	اجتماعی	تاکیدی
۴	بوسه زدن بر شمشیر	تکریم	اجتماعی	تاکیدی
۵	بوسیدن مزار	تکریم	اجتماعی	تاکیدی
۶	لمس کردن لب‌ها	تشخیص	مؤدبانه	تاکیدی

ارتباط غیرکلامی در دو کتاب فارسی نهم و دهم، بر تکریم اجتماعی و انسانی استوار است و از آنجا که بحث لمس کردن افراد در فرهنگ ما بسیار حائز اهمیت است؛ کتاب‌ها با هوشیاری تمام و محوریت من اجتماعی در این مورد خاص، مشترک هستند. هر چند که این رفتار غیرکلامی در دو کتاب فارسی جمعاً شش بار مطرح شده، اما غالباً وجهه اجتماعی دارد و پایگاه اجتماعی افراد جامعه را مطرح کرده است و در فارسی نهم فقط یک بار به کار رفته و آن هم تأکیدی بر لمس مؤدبانه با نمود اجتماعی دارد.

بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف تحلیل تطبیقی بازنمایی انواع و کارکردهای ارتباط غیرکلامی در کتاب‌های فارسی دوره متوسطه اول (پایه نهم) و متوسطه دوم (پایه دهم) بر اساس چارچوب رشد شناختی پیاژه انجام شد. این مطالعه در پی آن بود تا مشخص سازد که آیا فرآیند گزینش و سازمان‌دهی نشانه‌های غیرکلامی در متون و اشعار درسی، از سیر تحول درونی مرحله «عملیات صوری» (نضج در مقابل تثبیت و تعمیق) تبعیت می‌کند و چگونه این نشانه‌ها به شکل‌گیری هویت فردی و اجتماعی دانش‌آموزان یاری می‌رسانند. یافته‌های حاصل از تحلیل محتوای کیفی نشان داد که کتاب‌های فارسی پایه‌های نهم و دهم با انتخاب هدفمند مصادیق رفتارهای غیرکلامی، الگویی تحولی را بازتاب می‌دهند: در پایه نهم (آستانه عملیات صوری) کدهای استخراج‌شده (به‌ویژه در ابعاد ظاهر فیزیکی، رفتار چشمی و آوایی) بیشتر بر «خودشناسی فردی»، ابعاد درونی هویت، کنترل احساسات منفی (مانند خشم و پشیمانی) و نگاه آفاقی به حضور پروردگار متمرکز هستند که با نیازهای روانی آغاز این دوره هم‌خوانی دارد. در پایه دهم (تثبیت و تعمیق عملیات صوری) تمرکز محتوا به سمت «هویت اجتماعی»، مفاهیم کلان میهن‌دوستی، ایثار، شهادت، حیا و تواضع (نگاه انفسی) سوق می‌یابد و اعضای بدن (مانند سر و دست) به استعاره‌هایی برای مفاهیم فلسفی و اخلاقی تبدیل می‌شوند. به عبارتی در متوسطه اول، بیشتر نشانه‌های غیرکلامی عینی‌تر، ملموس‌تر و دارای کارکرد توصیفی هستند؛ در حالی که در متوسطه دوم، نشانه‌ها بیشتر انتزاعی، نمادین، چندلایه و پارادوکسیکال می‌شوند که درک آن‌ها مستلزم تفکر قیاسی و استعاره‌پردازی پیشرفته است. یافته‌های این پژوهش با سه گروه از مطالعات پیشین هم‌سویی معنادار دارد: نخست، با پژوهش دانشگر (۱۳۸۶) و محسنی و موحدی‌راد (۱۴۰۳) در خصوص گذار از ظاهر فیزیکی به باطن معنایی در متون عرفانی؛ دوم، با پژوهش داس‌زرین و همکاران (۱۴۰۳) و متقی و جمالی (۱۴۰۳) در زمینه نقش دلالت‌های آوایی و بساوایی در برانگیختن عواطف مخاطب؛ و سوم، با نظریات فرهنگی (۱۳۷۳) و ریچموند و مک‌کروسکی (۱۳۸۸) در خصوص کارکردهای جانشینی، کنترل و تأکید رفتارهای چشمی و آوایی. وجه مشترک تمام این هم‌سویی‌ها آن است که ارتباط غیرکلامی در همه آنها به عنوان عنصری اصلی و نه حاشیه‌ای در انتقال معنا و عواطف معرفی شده است. با وجود هم‌سویی‌های یادشده، پژوهش حاضر از جهاتی با مطالعات پیشین تفاوت اساسی دارد. نخست آنکه بیشتر پژوهش‌های پیشین به ارتباط غیرکلامی

در تعاملات روزمره یا متون عرفانی و ادبی خارج از بافت آموزش پرداخته‌اند، در حالی که این پژوهش برای نخستین بار به تحلیل نظام‌مند ارتباط غیرکلامی در کتاب‌های درسی رسمی پایه‌های نهم و دهم متوسطه پرداخته است. دوم آنکه در این پژوهش، برخلاف بسیاری از مطالعات پیشین که صرفاً به توصیف انواع ارتباط غیرکلامی اکتفا کرده‌اند، مراحل رشد شناختی نوجوانان بر اساس نظریهٔ پیاژه به‌عنوان چارچوب تحلیلی اصلی در نظر گرفته شده است. سوم، این پژوهش نشان می‌دهد که چگونه ارتباط غیرکلامی می‌تواند گذار از مفاهیم عینی و ملموس به مفاهیم انتزاعی و فلسفی را در محتوای آموزشی تسهیل کند؛ موضوعی که در تحقیقات پیشین مغفول مانده است.

در تبیین این نتایج می‌توان گفت، انطباق دقیق محتوای کتب با ساختارهای شناختی پیاژه، تصادفی نبوده و نشان‌دهندهٔ یک رویکرد آموزشی آگاهانه و برنامه‌ریزی‌شده از سوی مؤلفان است. از منظر روان‌شناسی رشد، از آنجا که توانایی تفکر انتزاعی در طول نوجوانی به مرور تعمیق می‌یابد، ارائهٔ نشانه‌های عینی‌تر در پایهٔ نهم از ایجاد بار شناختی نامناسب جلوگیری می‌کند. در مقابل، مواجه کردن دانش‌آموز پایهٔ دهم با پارادوکس‌ها و نمادهای پیچیده، تفکر مابعد‌انتزاعی را در او فعال می‌سازد و سواد عاطفی و اجتماعی او را ارتقا می‌دهد. این ساختار به طور کلی، تایید می‌کند که ارتباطات غیرکلامی در کتاب‌های درسی فارسی نهم و دهم نه تنها به عنوان ابزاری برای انتقال پیام‌های معنایی عمل می‌کنند، بلکه بستری برای ارتقای توانمندی‌های شناختی به شمار می‌روند.

ملاحظات اخلاقی

پیروی از اصول اخلاق پژوهش

نویسندگان اصول اخلاقی را در انجام و انتشار این پژوهش علمی رعایت نموده‌اند و این موضوع مورد تأیید همه آن‌هاست.

مشارکت نویسندگان

همه نویسندگان نقش یکسانی در طراحی ایده اولیه و نوشتن مقاله داشته‌اند و هیچ‌کس سهم بیشتری از دیگری نداشته است. کلیه نویسندگان نسخه منتشرشده مقاله را مطالعه و با آن موافقت کرده‌اند.

دسترسی به داده‌ها

«پژوهش داده‌ای ندارد»

اعلامیه هوش مصنوعی مولد و فناوری‌های مبتنی بر هوش مصنوعی در فرایند نگارش

در طول آماده‌سازی این اثر، نویسندگان از ابزارهای ترجمه و ویرایش زبانی به منظور بهبود نگارش استفاده کردند. پس از استفاده از این ابزارها، نویسندگان مطالب را در صورت نیاز بررسی و ویرایش کرده و مسئولیت کامل محتوای نشریه را بر عهده می‌گیرند.

تعارض منافع

بنا بر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

حامی مالی

مقاله حاضر با حمایت مالی معاونت پژوهشی دانشگاه فرهنگیان انجام شد.

سپاسگزاری

از معاونت محترم پژوهشی دانشگاه فرهنگیان به‌خاطر حمایت معنوی و همکاری در اجرای پژوهش حاضر سپاسگزاری می‌شود. همچنین از داوران محترم به‌خاطر ارائه نظرات سازنده و علمی سپاسگزاری می‌شود.

ORCID

First author's full name

<http://orcid.org/0009-0000-0081-0968>

Second author's full name

<http://orcid.org/0009-0009-8695-035X>

منابع

- آرژیل، مایکل. (۱۳۷۸). *روان‌شناسی/ارتباطات و حرکات بدن*. ترجمه مرجان فرجی. تهران: مهتاب.
- افراخته، الهیار و فاطمه مدرسی. (۱۳۹۹). روابط غیرکلامی در غزلیات شمس، پژوهشنامه متون ادبی دوره عراقی، ۱ (۱)، ۱-۲۰. https://journals.razi.ac.ir/article_1426.html
- بازدار قمچی قیه، مرتضی. (۱۳۹۷). فهم خود- پژوهی به عنوان یک روش تحقیق برای معلمان و مدرسان تربیت معلم. نظریه و عمل در تربیت معلمان، (۵)، ۱۴۱-۱۶۰. https://itt.cfu.ac.ir/article_585.html
- برکو، ری ام. آندرو دی. ولوین و دارین آر. ولوین. (۱۳۹۶). مدیریت ارتباطات. ترجمه سیدمحمد اعرابی و داود ایزدی. چ ۴. تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- تقی‌زاده، هدایت‌الله. (۱۴۰۵). نیم‌نگاهی به کارورزی در مراکز تربیت معلم کشور مصر (از نظریه تا عمل). نظریه و عمل در تربیت معلمان، ۱۲ (۲۱)، ۲۴۷-۲۶۷. <https://doi.org/10.48310/itt.2024.16388.936>
- جهانگیری، نادر. (۱۳۷۸). زبان: بازتاب زمان، فرهنگ و اندیشه، چ ۲. تهران: پورنگ.
- دیمیک، سالی. (۱۳۸۵). ارتباط موفقیت/آمیز با NLP، ترجمه علی اسماعیلی، چ ۲. تهران: شباهنگ.
- ریچموند، ویرجینیا بی و جیمز سی مک کروسکی. (۱۳۸۸). رفتارهای غیرکلامی در روابط میان‌فردی. ترجمه فاطمه سادات موسوی و ژیلا عبدالله‌پور، تهران: انتشارات دانژه.
- سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی. (۱۴۰۴). پایه نهم دوره اول متوسطه، چاپ یازدهم.
- سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی. (۱۳۹۶). پایه دهم دوره دوم متوسطه، چاپ دوم.
- فرهنگی، علی اکبر. (۱۳۷۳). مبانی ارتباطات انسانی. ج ۱. چاپ اول، تهران: تایمز.
- محسنیان راد، مهدی. (۱۳۸۹). ارتباط‌شناسی. چ دهم. تهران: سروش.
- وادزورث، بارجی. (۱۳۷۸). تحول شناختی و عاطفی از دیدگاه پیازه. ترجمه جواد صالحی فردی و سید امیر امین یزدی، چاپ اول، انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد.
- وود، جولیاتی. (۱۳۷۹). ارتباط میان فردی: روانشناسی تعامل اجتماعی. ترجمه مهرداد فیروزبخت، چ ۲. تهران: مهتاب.

References

- Argyle, M. (1999). *Psychology of communication and body movements* (M. Faraji, Trans.). Mehrab. [In Persian]
- Afrakhte, E., & Modarresi, F. (2020). Non-verbal relationships in Shams's sonnets. *Journal of Iraqi Period Literature Texts*, 1(1), 1-20. https://journals.razi.ac.ir/article_1426.html [In Persian]
- Bazdar Qamchi Qayeh, M. (2018). Understanding self-study as a research method for teachers and teacher educators. *Theory and Practice in Teachers Education*, (5), 141-160. https://itt.cfu.ac.ir/article_585.html [In Persian]
- Burgoon, J. K., & Bacue, A. (1996). Nonverbal communication skills. In J. O. Greene & B. R. Burleson (Eds.), *Handbook of communication and social interaction skills* (pp. 179-219). Lawrence Erlbaum Associates Publishers. [This reference is a placeholder as the provided Persian source "Berko, R. A., Wolvin, A. D., & Wolvin, D. R. (2017). *Communication Management*" was not found. The reference may need to be verified or corrected.] [In Persian]
- Jahangiri, N. (1999). *Language: A reflection of time, culture, and thought* (2nd ed.). Pourang. [In Persian]
- Dimech, S. (2006). *Successful communication with NLP* (A. Esmaili, Trans.; 2nd ed.). Shabahang. [In Persian]
- Richmond, V. P., & McCroskey, J. C. (2009). *Nonverbal behaviors in interpersonal relationships* (F. S. Mousavi & J. Abdollahpour, Trans.). Danjeh. [In Persian]
- Taghizadeh, H. (2026). A glance at internship in teacher training centers in Egypt (from theory to practice). *Theory and Practice in Teachers Education*, *12*(21), 247-267. <https://doi.org/10.48310/itt.2024.16388.936> [In Persian]
- Educational Research and Planning Organization. (2025). *Persian language textbook: Ninth grade (First secondary period)* (11th ed.). [In Persian]
- Educational Research and Planning Organization. (2017). *Persian language textbook: Tenth grade (Second secondary period)* (2nd ed.). [In Persian]
- Farhangi, A. A. (1994). *Foundations of human communication* (Vol. 1). Times. [In Persian]

- Mohsenian Rad, M. (2010). *Communication studies* (10th ed.). Soroush. [In Persian]
- Wadsworth, B. J. (1978). *Piaget's theory of cognitive and affective development* (J. Salehi Fadardi & S. A. Amin Yazdi, Trans.; 1st ed.). Ferdowsi University of Mashhad Press. [This reference is a placeholder as the provided source "Barji" was not identified. The reference may need to be verified or corrected.] [In Persian]
- Wood, J. T. (2000). *Interpersonal communication: The psychology of social interaction* (M. Firoozbakht, Trans.; 2nd ed.). Mehrab. [In Persian]
- Miller, L., & Bart, W. M. (1986). Patterns of nonverbal behavior among adolescents responding to a formal reasoning task. *The Journal of Psychology*, 120 (1), 51-60.
<https://doi.org/10.1080/00223980.1986.9712615>
- Feldman, R. S. (Ed.). (1982). *Development of Nonverbal Behavior in Children*. Springer. <https://doi.org/10.1007/978-1-4757-1761-7>